



Theory of speech acts in Uzbek legal discourse and their pragmatic analysis

Bakhora RAKHMATOVA ¹

Oriental University

ARTICLE INFO

Article history:

Received August 2024

Received in revised form

10 September 2024

Accepted 25 September 2024

Available online

25 October 2024

Keywords:

legal discourse,
speech act theory,
pragmalinguistics,
declarative acts,
directive acts,
assertive acts,
legal realities.

ABSTRACT

The article examines axiological contradictions in the process of dialogic communication. It establishes that these contradictions, stemming from differences in the values and priorities of interlocutors, significantly impact both the effectiveness of communication and the quality of interpersonal relationships. Clashes of fundamental values are manifested in moral, cultural, political, and religious views. The article evaluates the impact of effective communication strategies – such as active listening, finding common values, using metacommunication methods, and engaging mediators – on conflict reduction. Furthermore, it analyzes the importance of developing emotional intelligence and leveraging various technologies to overcome axiological contradictions in communication.

2181-3701/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss4/S-pp151-156>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

O'zbek yuridik diskursida nutq aktlari nazariyasi va ularning pragmatik tahlili

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

yuridik diskurs,
nutq aktlari nazariyasi,
pragmalingvistika,
deklarativ aktlar,
direktiv aktlar,
asertiv aktlar,
huquqiy voqelik.

Ushbu maqolada O'zbekiston yuridik diskursida nutq aktlari nazariyasining ahamiyati va ularning pragmatik tahlili yoritiladi. J.L. Ostin va J. Searlning nazariyalariga asoslanib, yuridik matnlarda deklarativ, buyruq beruvchi va asertiv aktlarning qo'llanilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, turli huquqiy janrlarda mazkur aktlarning illokutiv kuchi hamda ularning huquqiy amaliyotdagi o'rni haqida misollar keltiriladi. Ushbu maqola yuridik tilning ijro etuvchan xususiyatlarini ochib beradi va uni institutsional kontekstda o'rganadi.

¹ Senior Lecturer, Department of Western Languages, Oriental University. E-mail: raxmatovabahorai@gmail.com

Теория речевых актов в узбекском правовом дискурсе и их прагматический анализ

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

юридический дискурс,
теория речевых актов,
прагмалингвистика,
декларативные акты,
директивные акты,
ассертивные акты,
юридические реалии.

В данной статье исследуется значение и прагматический анализ теории речевых актов в контексте узбекского юридического дискурса. На основе теорий Дж.Л. Остина и Дж. Сёрля в работе рассматривается применение декларативных, директивных и ассертивных актов в юридических текстах, анализируется их иллокутивная сила и роль в формировании юридических отношений. Исследование подчеркивает, как эти речевые акты создают юридические реалии и обязательства, демонстрируя перформативную природу юридического языка в институциональном контексте.

KIRISH

Yuridik diskurs, uning rasmiyligi va aniq belgilanganligi sababli, huquqiy amaliyotda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu diskurs huquqiy hujjatlar, qonunlar, sud qarorlari va shartnomalar orqali huquqiy munosabatlarni boshqaradi. Yuridik nutqning asosiy maqsadi nafaqat ma'lumotni yetkazish, balki huquqiy voqeliklarni yaratish va tartibga solishdan iboratdir. Nutq aktlari nazariyasiga ko'ra, yuridik matnlar ijro etuvchan (performativ) kuchga ega bo'lib, ular so'zlovchining maqsadlarini va huquqiy oqibatlarni o'zida aks ettiradi.

Misol tariqasida, sudyaning "Sud ayblanuvchini aybdor deb topadi" degan so'zlari insonning yuridik maqomini o'zgartiruvchi deklarativ aktdir (Austin, 1962). Ushbu akt sudyaning vakolati va protsessual qoidalarga rioya etilishi tufayli qonuniy kuchga ega bo'ladi. Bu kabi nutq aktlari huquqiy tizimda yuridik hokimiyatni mustahkamlab, qonunlarning ijrosini ta'minlaydi va yangi yuridik holatlar yaratadi (Searl, 1969).

Yuridik diskursda rasmiylik va aniq belgilanganlik uning kommunikativ funksiyalarini kuchaytiradi. Bu esa qonunlar va huquqiy hujjatlarning tushunarli bo'lishini, ularning noto'g'ri talqin qilinishiga yo'l qo'ymaslikni ta'minlaydi. Masalan, "Bu qonun kuchga kiradi" yoki "Sud mazkur qarorni bekor qildi" kabi iboralar huquqiy voqeliklarni yaratishda va amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Yuridik diskursning bu xususiyatlari uni boshqa turdagi diskurslardan ajratib turadi va uni maxsus institutsional hokimiyat bilan ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Yuridik diskursdagi nutq aktlari nazariyasi J.L. Ostin (1962) tomonidan ishlab chiqilgan va keyinchalik J. Searl (1969) tomonidan rivojlantirilgan. Ostin o'zining "How to Do Things with Words" asarida har bir nutqning uchta asosiy aktdan iboratligini ta'kidlaydi: lokutiv (oddiy so'zlash akti), illokutiv (so'zlovchining maqsadi) va perlokutiv (tinglovchiga ko'rsatilgan ta'sir). Bu tasnif yuridik nutqning mohiyatini va uning huquqiy oqibatlar yaratish qobiliyatini tushinishda juda muhimdir. Searl esa nutq aktlarini yanada chuqurroq o'rganib, ular ichida asertiv, direktiv, komissiv, deklarativ va ekspressiv aktlarni ajratib ko'rsatgan (Searl, 1969). Aynan deklarativ aktlar yuridik matnlarda huquqiy maqomlarni yaratish va o'zgartirish uchun keng qo'llaniladi.

Yuridik diskursning maxsus xususiyatlari va uning pragmlingvistik tahlili P. Tiersma (1999) tomonidan chuqur o'rganilgan. Uning asarlari yuridik tilning yuqori darajadagi rasmiylik va qat'iy belgilanganlik bilan ajralib turishini ko'rsatadi. Tiersma yuridik tilning lingvistik tuzilmasi va uning huquqiy maqomlarni qanday yaratayotganini tahlil qilib, bu tilning ijro etuvchan kuchiga urg'u beradi.

V.K. Bhatia (1987) ham yuridik tilning o'ziga xos pragmlingvistik xususiyatlarini o'rganib, qonunchilik matnlarining tilini tahlil qiladi va bu matnlar qanday qilib huquqiy voqeliklarni shakllantirishini ko'rsatadi. Uning tadqiqotlariga ko'ra, yuridik matnlar ko'pincha direktiv va deklarativ nutq aktlariga asoslangan bo'lib, bu aktlar huquqiy tartiblarni o'rnatish va ularni kuchga kiritish uchun muhim hisoblanadi.

O'zbek tilshunoslari orasida T.K. Nuriddinov (2015) va M.M. Mukhammedov (2017) o'z tadqiqotlarida yuridik diskursning pragmlingvistik jihatlarini o'rganishgan. Nuriddinov qonunchilik hujjatlarida direktiv aktlarning qo'llanilishi va ularning huquqiy majburiyatlarni shakllantirishdagi o'rnini tahlil qilgan. Mukhammedov esa sud qarorlarida deklarativ aktlarning o'rnini va ularning huquqiy natijalari haqida tadqiqotlar olib borgan.

Sud jarayonlarida yuridik nutqning illokutiv kuchi haqida Safarov (2008) o'zining "Pragmlingvistika" asarida keng yoritib bergan. U yuridik nutq aktlarining tinglovchiga ko'rsatadigan ta'sirini va ularning ijro etuvchan kuchini ta'kidlaydi. Shuningdek, sud jarayonlarida advokat va sudyalarning nutqida direktiv va asertiv aktlarning qanday ishlatilishi va ularning huquqiy muloqotni boshqarishdagi rolini yoritadi.

Demak, yuridik diskursdagi nutq aktlari nazariyasining chuqur o'rganilishi til va huquqning o'zaro bog'liqligini va yuridik matnlarda nutq aktlarining huquqiy ma'no yaratishdagi o'rnini ochib beradi. Ushbu nazariyaga asoslanib olib borilgan tadqiqotlar yuridik matnlarning lingvistik xususiyatlarini va ularning pragmlingvistik tahlilini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Bhatia (1987) qonunchilik hujjatlari va sud qarorlarida deklarativ aktlar ko'p uchrashini ta'kidlaydi. Ular orqali qonunchilik va sud hokimiyati o'z vakolatlarini amalga oshiradi. Ashurova (2019) O'zbekiston qonunchilik tilining rasmiyligi va aniqligini tahlil qilib, nutq aktlarining qanday qilib huquqiy munosabatlarni shakllantirishini yoritadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot yuridik diskursda nutq aktlari nazariyasini o'rganishga qaratilgan bo'lib, sifatli tahlil usuliga asoslanadi. Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi: ma'lumotlarni yig'ish, ma'lumotlarni tahlil qilish va natijalarni tasdiqlash.

1. Ma'lumotlarni yig'ish bosqichi

Tadqiqot uchun asosiy ma'lumot manbalari sifatida O'zbekiston qonunchilik hujjatlari, sud qarorlari va shartnomalar tanlandi. Bu hujjatlar turli huquqiy janrlarni qamrab oladi va nutq aktlari nazariyasini qo'llash imkonini beradi. Tanlovda direktiv, deklarativ, asertiv, komissiv va ekspressiv aktlar keng tarqalgan matnlar tanlab olindi. O'zbekiston qonunchilik matnlari va sud jarayonlaridan namunalar to'plandi, bu esa huquqiy amaliyotdagi nutq aktlarining turli shakllarini o'rganishga yordam berdi.

2. Ma'lumotlarni tahlil qilish bosqichi

Tahlil jarayonida har bir tanlangan matn ichida nutq aktlari aniqlanib, ular turiga ko'ra tasnif qilindi. Ushbu tasnif J.L. Ostin (1962) va J. Searl (1969) tomonidan ishlab chiqilgan nazariyalarga asoslandi. Tadqiqot davomida har bir nutq aktining illokutiv kuchi va ularning yuridik ma'nolarni qanday yaratilishi tahlil qilindi. Buning uchun yuridik matnlarda ishlatiladigan nutq aktlarining lingvistik xususiyatlari va ularning kontekstdagi

funksiyalari chuqur o'rganildi. Misol sifatida, "Shaxs o'z manzili o'zgargan taqdirda o'n kun ichida xabar berishi shart" kabi qonuniy iboralar direktiv aktlar sifatida ko'rib chiqildi (Nuriddinov, 2015).

3. Natijalarni tasdiqlash bosqichi

Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlash uchun kross-madaniy solishtirma tahlil ham amalga oshirildi. Ushbu bosqichda O'zbekiston, Rossiya va xalqaro huquqiy tizimlardagi yuridik matnlar o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar tahlil qilindi. Bu yondashuv yuridik diskursdagi nutq aktlarining xilma-xilligi va ularning turli huquqiy tizimlarda qanday qo'llanilishini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida o'zbek va rus olimlarining ishlariga, jumladan, Safarov (2008), Mukhammedov (2017) va Shcherbinin (2018) kabi mutaxassislarining ishlariga murojaat qilindi. Ularning yondashuvlari yuridik diskursning pragmatik xususiyatlarini chuqurroq tushunishga va olingan natijalarni tasdiqlashga yordam berdi. Shu bilan birga, ma'lumotlarning ishonchliligini oshirish uchun tajribali huquqshunos va tilshunos olimlar bilan maslahatlashildi, ularning fikr-mulohazalari natijalarni yaxshilashga xizmat qildi.

NATIJAR VA TAHLIL

Tadqiqot natijalari yuridik diskursda turli nutq aktlarining qanday ishlatilishini va ularning yuridik voqelik yaratishdagi ahamiyatini yoritdi. Quyida tadqiqotda aniqlangan asosiy jihatlar ko'rsatilgan.

Tadqiqotda O'zbekiston qonunchilik matnlarida direktiv aktlarning ko'p ishlatilishi aniqlangan. Direktivalar majburiyatlarni, ruxsatnomalarni va taqiqlarni belgilaydi. Masalan, "Shaxs o'z manzili o'zgargan taqdirda o'n kun ichida xabar berishi shart" kabi qonunlar direktiv aktlar orqali yuridik majburiyatlarni o'rnatadi (Nuriddinov, 2015). Ushbu direktiv aktlar tilning illokutiv kuchiga ega bo'lib, qonuniy kuch va hokimiyatni ta'minlaydi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, direktiv aktlar huquqiy tizimning ijrosini nazorat qiladi va huquqiy normalar ijrosini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Deklarativ aktlar tadqiqotda muhim rol o'ynagan bo'lib, ular sud qarorlarida va rasmiy e'lonlarda ko'plab uchraydi. Sudyaning "Sud ayblanuvchini aybdor deb topadi" kabi iboralari deklarativ aktlarga misol bo'lib, bunday aktlar orqali yuridik maqomlar o'zgaradi (Searl, 1979). Ushbu nutq aktlari sudyaning vakolati va huquqiy protseduralar asosida qonuniy kuchga ega bo'ladi. Deklarativ aktlarning o'rganilishi yuridik nutqning performativ tabiati va ularning huquqiy voqeliklarni yaratishdagi muhim ahamiyatini ochib berdi.

Tadqiqot davomida asertiv aktlarning yuridik diskursda faktlarni tasdiqlash va dalillarni keltirish uchun qo'llanilishi aniqlandi. Masalan, advokatning "Dalillar shuni ko'rsatadiki, mijozim hodisa joyida bo'lmagan" kabi bayonotlari asertiv aktlarga kiradi. Ushbu aktlar huquqiy jarayonlarda dalillarni taqdim etish va sudni ishontirish uchun ishlatiladi (Heffer, 2005). Asertiv aktlar tinglovchini haqiqatga ishontirish va faktlarning yuridik jihatdan asoslanishini ta'minlaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, komissiv aktlar shartnomalar va bitimlarda keng qo'llanilib, tomonlar o'rtasidagi majburiyatlarni belgilaydi. Masalan, "Sotuvchi to'lovni olgandan keyin 30 kun ichida tovarni yetkazib berishga majbur" kabi iboralar shartnoma taraflarining majburiyatlarini aniqlaydi (Gibbons, 2003). Komissiv aktlar yuridik hujjatlarda ishonch va kelishuvni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Yuridik diskursda ekspressiv aktlar kamroq qo'llanilsa-da, ularning huquqiy jarayonlar va qarorlar bo'yicha taraflarning munosabatlarini ifodalashda ahamiyati bor.

Masalan, sudyaning “Sud bu harakatni juda mas’uliyatsiz deb hisoblaydi” kabi iboralari huquqiy qarorlarning ijtimoiy va axloqiy jihatlarini aks ettiradi (Cotterill, 2003).

Ushbu tadqiqotning natijalari yuridik diskursdagi nutq aktlarining muhim xususiyatlarini ochib berdi va ularning yuridik amaliyotdagi rolini chuqurroq tushunishga imkon yaratdi. Yuridik tilning pragmalingvistik tahlili shuni ko’rsatdiki, nutq aktlari yuridik matnlarda huquqiy jarayonlarning samaradorligini va rasmiyligini ta’minlaydi.

1. Direktivalar va ularning ijro etuvchanligi

Direktiv aktlar, xususan, qonunchilik hujjatlarida, majburiyat va taqiqlarni belgilashda markaziy o’rin tutadi. Tadqiqot davomida direktiv aktlarning huquqiy hujjatlarda aniq va qat’iy ko’rinishda ifodalangani kuzatildi. Masalan, “Fuqarolar belgilangan muddatda soliqlarni to’lashi shart” kabi iboralar orqali davlat o’zining yuridik hokimiyatini ifodalaydi va ijro etuvchan kuchga ega bo’ladi (Nuriddinov, 2015). Bunday direktivalar yuridik diskursning huquqiy amaliyotni boshqarish va tartibga solishdagi vazifalarini mustahkamlaydi.

2. Deklarativ aktlarning huquqiy maqomlar yaratishdagi roli

Deklarativ aktlarning yuridik diskursdagi ahamiyati tahlil natijalarida o’z aksini topdi. Sud jarayonlarida sudyaning hukm chiqarishi, masalan, “Sud mazkur shartnomani bekor deb topadi” kabi iboralar deklarativ akt sifatida yuridik holatni o’zgartiradi va yangi huquqiy maqom yaratadi (Searl, 1979). Ushbu aktlar sudyaning institutsional vakolatiga asoslanib, huquqiy oqibatlarini yuzaga keltiradi. Bunday aktlarning ijro etuvchanligi va huquqiy kuchi protseduralarning to’g’ri amalga oshirilishi va sud vakolatining e’tirof etilganligiga bog’liq.

3. Asertiv aktlar orqali haqiqatni asoslash

Asertiv aktlar, xususan, sud jarayonlarida, faktlarni va dalillarni taqdim etishda ishlatiladi. Ushbu aktlar huquqiy dalillarni asoslash va sudni ishontirish uchun zarur. Masalan, advokatning “Dalillar shuni ko’rsatadiki, mijozim hodisa vaqtida boshqa joyda bo’lgan” degan bayonoti asertiv akt sifatida faktlarni tasdiqlash va sudning qaroriga ta’sir ko’rsatish uchun xizmat qiladi (Heffer, 2005). Asertiv aktlarning muvaffaqiyati tinglovchini haqiqatga ishontirish uchun kuchli asos va dalillarga bog’liq.

4. Komissiv aktlar va yuridik majburiyatlar

Komissiv aktlar yuridik diskursda, ayniqsa, shartnomalar va bitimlarda keng qo’llanilib, taraflar o’rtasidagi majburiyatlarni belgilaydi. Masalan, “Sotuvchi tovarni belgilangan muddatda yetkazib berishga rozilik beradi” kabi iboralar taraflar o’rtasidagi yuridik majburiyatlarni aniq ifodalaydi (Gibbons, 2003). Komissiv aktlarning asosiy xususiyati shundaki, ular kelishilgan majburiyatlarni bajarishga qaratilgan huquqiy kafolatni mustahkamlaydi.

5. Ekspressiv aktlarning ijtimoiy va axloqiy baholarni ifodalashdagi roli

Tadqiqot shuni ko’rsatdiki, ekspressiv aktlar yuridik diskursda nisbatan kamroq qo’llanilsa-da, sud jarayonlarida va huquqiy qarorlarda ijtimoiy va axloqiy baholarni ifodalashda ishlatiladi. Masalan, sudyaning “Sud ayblanuvchining qilmishini mas’uliyatsiz deb topadi” kabi ifodalari ijtimoiy bahoni va huquqiy qarorning ijtimoiy ahamiyatini ko’rsatadi (Cotterill, 2003). Bu kabi aktlar yuridik diskursga axloqiy va ijtimoiy jihatdan ta’sir ko’rsatadi va qarorlarning kengroq jamiyat uchun ahamiyatini ta’kidlaydi.

XULOSA

Tadqiqot davomida yuridik diskursdagi nutq aktlarining tahlili shuni ko’rsatdiki, ular yuridik munosabatlarni shakllantirish va tartibga solishda muhim rol o’ynaydi.

Direktivalar qonunlar va qonunchilik hujjatlarida fuqarolar va tashkilotlar uchun majburiyatlarni belgilab, yuridik tartibni ta'minlaydi. Deklarativ aktlar, xususan, sud qarorlarida va qonuniy e'lonlarda yangi yuridik maqomlarni yaratish orqali yuridik voqealarni o'zgartiradi. Asertiv aktlar faktlarni taqdim etish va dalillarni keltirishda asosiy ahamiyatga ega bo'lib, sud jarayonlarida huquqiy haqiqatlarni tasdiqlash uchun ishlatiladi. Komissiv aktlar shartnomalar va kelishuvlarda tomonlar o'rtasidagi yuridik majburiyatlarni ifodalaydi va majburiyatning bajarilishini ta'minlaydi. Ekspressiv aktlar esa sud jarayonlarida ijtimoiy va axloqiy baholarni aks ettirib, qarorlarning ijtimoiy ahamiyatini ta'kidlaydi.

Ushbu tahlil yuridik diskursdagi nutq aktlarining murakkabligini va ularning yuridik tizimdagi ijro etuvchan kuchini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi. Nutq aktlarining pragmatolingvistik o'rganilishi yuridik tilning huquqiy jarayonlarda qanday qo'llanilishini ochib berib, yuridik nutqni tushunishni va yuridik hujjatlarni samarali tuzishni yaxshilashga yordam beradi. Shu sababli, yuridik diskursning pragmatik jihatlarni yanada chuqurroq o'rganish kelgusida yuridik tilshunoslik va huquq amaliyotini rivojlantirish uchun zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Austin, J. L. How to Do Things with Words. Oxford University Press, 1962.
2. Searle, J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press, 1969.
3. Tiersma, P. M. Legal Language. University of Chicago Press, 1999.
4. Nuriddinov, T.K. "Pragmatic Features of Legislative Discourse in the Uzbek Language", Tashkent State University of Law, 2015.
5. Mukhammedov, M.M. "Declarative Speech Acts in Uzbek Legal Judgments", Uzbekistan Academy of Sciences, 2017.
6. Bhatia, V. K. Language of the Law. London: Longman, 1987.
7. Gibbons, J. Forensic Linguistics: An Introduction to Language in the Justice System. Blackwell Publishing, 2003.
8. Heffer, C. The Language of Jury Trial: A Corpus-Aided Analysis of Legal-Lay Discourse. Palgrave Macmillan, 2005.
9. Safarov, Sh. Pragmatolingvistika. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008.
10. Rakhmatova, B. I. "Yuridik diskursning turlari va o'ziga xos xususiyatlari". Ijodkor o'qituvchi. Respublika ilmiy-uslubiy jurnali, 05.11.2023.
11. Rakhmatova, B. I. "Style and Structure of Legal Documents". Fundamental Aspects of Improving Teaching Foreign Languages in the Epoch of Modern Globalization, 2023.